

НАРИСИ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 років

КНИГА 2

НАРИСИ ІСТОРІЇ

УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РОКІВ:

У 2 кн. / Авт. кол.: В.Ф.Верстюк та ін. –

Кн.2. – К.: Наукова думка, 2012. – 462 с.

У 2012 р. побачила світ друга книга фундаментального дослідження «Нариси історії Української революції 1917–1921 років» за загальною редакцією академіка Валерія Смоля. Серед авторів тому відомі фахівці з історії цієї революційної доби – Владислав Верстюк, Руслан Пиріг, Олена Бойко, Олександр Рубльов, Олена Михайлова, Олег Павлишин, Станіслав Кульчицький та Геннадій Єфіменко. Першій книзі, виданій 2011 р., наукова громадськість уже дала схвальну оцінку (див., напр., №3 «Українського історичного журналу» за 2012 р., с.210–214). Крім того,

«Нариси...» потрапили до XIV Всеукраїнського рейтингу «Книжка року-2012» у номінації «Дослідження/документи» (див. випуск часопису «Україна молода» від 6 березня за цей рік, с.13).

Вихід цієї праці – спроба підбити підсумок понад двадцятирічному вивченню Української революції 1917–1921 рр. сучасною історіографією. Аналіз тексту підтверджує, що головним методологічним підходом авторів стала державотворча оптика. Використовуючи її, дослідники зуміли переглянути багато суперечливих інтерпретацій періоду 1990-х рр., що виникли під впливом ситуативного історіографічного поділу науковців на «уенерівців» і «гетьманців». Така концептуальна ревізія призвела до опису революції в рамках контекстуалізації історичної дії та процесу. Структура «Нарисів...» відображає найважливіші сюжети з позиції національного наративу. За своєю концепцією рецензована праця в повній мірі відповідає мові історичного самопису і поставленим завданням, що окреслені у вступі до першої книги. Друга хронологічно охоплює період із листопада 1918 по кінець 1920 рр. Такі межі дозволили відобразити найбільш значимі політичні та соціально-культурні аспекти революційного часу.

Почергово як самостійні сюжети представлено розділи, присвячені УНР доби Директорії, Західноукраїнській Народній Республіці, більшовицькій експансії в Україну, а також оригінальний сюжет з історії білого руху в Україні. Висвітлення останньої проблеми свідчить, що авторський колектив заявив про плюралістичний характер парадигми Української революції. Зауважимо, що такий підхід є новаторським і в українській історіографії в такому обсязі раніше не застосовувався.

Розглядаючи період Директорії Української Народної Республіки (розділ IV), науковці основну увагу приділили державотворчому процесу,

політичному життю країни, гострим проблемам внутрішньої і зовнішньої політики, спільній збройній боротьбі українських армій у 1919 р., а найбільше – залученню польського чинника до визволення УНР від більшовицького режиму. Аналіз цього тексту переконує, що вчені правильно розставили акценти. Не тяжіючи до підтримки тих чи інших учасників державно-політичного процесу, вони дотримуються об'єктивного підходу, який, з одного боку, розкриває пошук моделі влади, а з іншого – плюралізм проектів її організації, від радянської (диктатура пролетаріату) до трудового принципу. Підсумовуючи роботу Трудового конгресу України, автори книги наголосили, що рішення, ухвалені ним, «не стали остаточними у визначенні політичного курсу УНР і не згуртували політичні сили» країни (с.17), хоча зібрання й ухвалило низку рішень, спрямованих на цілісність і самостійність республіки. Відсутністю політичної єдності, розколом у національній демократії, намаганням Директорії забезпечити компроміс між крайніми політичними силами, неефективною зовнішньою політикою (дотримання нейтралітету в міжнародних відносинах) пояснюють історики зміну курсу від соціалістичного до правого в умовах другої радянсько-української війни. Перебуваючи у вкрай драматичному становищі, новий уряд, на жаль, не впорався як із внутрішніми, так і зовнішніми викликами, що спричинило урядову кризу, поразки на фронтах і суспільну апатію. Цікаво, що автори розділу не оминули такого явища, як єврейські погроми, котрі пов'язували з «низькою дисципліною і моральним станом війська, антисемітськими настроями, поведінкою єврейського населення». Причому це стосувалося не лише української армії, а й білогвардійської, червоної та польської (с.28). Цілком погоджуємося з твердженням про моральну, але не юридичну відповідальність Симона Петлюри за «українську» складову цього ганебного явища.

Дослідники не обійшли увагою опозиційну діяльність Комітету охорони революції в Кам'янці-Подільському, кількаразові спроби непокірних отаманів припинити боротьбу українського війська на фронті проти більшовиків чи здійснити державний переворот, що свідчило про слабкість режиму УНР.

Окремим сюжетом висвітлено діяльність Директорії й Ради Народних Міністрів Української Народної Республіки з початку червня до середини листопада 1919 р. в Кам'янці-Подільському – тимчасовій столиці держави (автори позначають цей період терміном «Кам'янецька доба»). Важливе значення для розширення територіального простору УНР мав перехід Української галицької армії на територію Наддніпрянської України, що стало визначальним фактором у політичних процесах і сприяло спільному походу українських частин на Київ та Одесу. Водночас, ця подія не забезпечила політичної єдності між двома державними центрами, які демонстрували «відмінні погляди на внутрішню й зовнішню політику» (с.50). Переконливим є твердження про політичну несуголосність урядів УНР і ЗУНР та суперництво за підпорядкування збройних сил, що спричинило, на думку авторів, «не лише військову поразку, а й послаблення визвольного руху загалом» (с.58).

Досить виважено висвітлюються надзвичайно складні українсько-польські відносини, яким судилося перерости у стратегічні. Попри свої відмінні цілі у

зовнішній політиці, головно проблему Східної Галичини, обидві країни зблизилися й уклали Варшавський договір (його не підтримала більшість українських демократів), який дав УНР «стратегічного союзника у війні з радянською Росією» (с.90). Спільна воєнна кампанія (за домінуючої ролі II Речіпосполитої) з кінця квітня до середини жовтня 1920 р. не дала очікуваного результату. Такий фінал радянсько-польської війни автори схильні пояснювати тактичними помилками у травні – червні 1920 р., а також відсутністю політичної волі розвивати успіх київського походу (с.115). У результаті було втрачено ще один шанс відновити на території Наддніпрянщини владу УНР.

У наступному розділі досліджуються розпад імперії Габсбургів, виникнення і діяльність Української Національної Ради, українсько-польська війна (бої за Львів), проголошення ЗУНР, об'єднавчий процес останньої з УНР, державне будівництво та розгортання суспільно-політичної кризи республіки в першій половині 1919 р., національна політика, а також воєнні невдачі галицької української держави.

Цілком справедливо зазначається, що український політичний провід останніх днів існування австро-угорської монархії покладав марні надії на легітимне вирішення «українського питання» Віднем. Така орієнтація, з одного боку, робила його слабкою силою, а з іншого – у не вигідному світлі представляла західноукраїнський політикум перед Антантою. Кроком уперед стало створення Української Національної Ради, утім вона не відразу підтримала проект входження західноукраїнських земель до єдиної української держави, що, на думку авторів книги, пояснюється «процісарськими ілюзіями».

Проголошення ЗУНР знаменувало появу західноукраїнської держави, дало поштовх до розбудови основних державних структур. Утім, історики наголошують, що ЗУНР не мала «сильної центральної влади», і через це «державний апарат робив наголос на широку ініціативу повітових національних рад». У підсумку ЗУНР удалося створити ефективний адміністративний апарат, якого, на переконання науковців, не було в Наддніпрянщині. Це досягнення стало наслідком схильності галичан до суспільної самоорганізації (с.168).

Суперечності між українцями та поляками у Східній Галичині призвели, як показано у «Нарисах...», до збройного конфлікту. У центрі протистояння опинився Львів, який перейшов під польський контроль. Автори роблять висновок, що перемога у Львові ще більше віддалила польську сторону від розуміння природних прав і прагнень українського народу, зміцнила шовіністичні настрої й, урешті-решт, спричинилася до формування такої державної політики Польщі в українському питанні, яка в історичній перспективі не могла мати жодних шансів на успіх (с.173). Невипадково неприязнь і ворожнеча дедалі наростали. Найбільш постраждалою від польської агресії виявилася єврейська громада Львова (у праці наведено дані про жертви двох єврейських погромів, учинених поляками). Певну допомогу у формуванні галицького війська надала Директорія УНР, але цього було замало.

Розглядаючи об'єднавчий процес УНР і ЗУНР, автори наголошують, що перші спроби його припадають ще на гетьманство Павла Скоропадського, утім основні зусилля верхів щодо «державної злуки» доклали за часів Директорії,

коли ідею соборності масово підтримали у Східній Галичині, Північній Буковині та Закарпатській Україні. Ухвалення Акту злуки Трудовим конгресом України суперечило законодавству про владу (ТКУ і Директорія були верховною владою для УНР, але щодо західноукраїнських земель, то закон не конкретизував їх повноважень). Звідси робиться правомірний висновок, що система автономного управління ЗУНР уникала підпорядкування верховній владі об'єднаної УНР. Водночас включення галицької делегації до складу Трудового конгресу «робило можливим вплив членів УНРади на законодавчу діяльність у Наддніпрянській Україні» (с.189). Той факт, що впродовж першої половини 1919 р. детальні умови об'єднання так і не було узгоджено, свідчить про те, що «жодна зі сторін не була зацікавлена у чіткому правовому врегулюванні злуки. Директорія – через небажання вступати у війну з Польщею, західноукраїнське керівництво – через несприйняття соціальних реформ, декларованих наддніпрянським урядом» (с.190). Із цим важко не погодитися. Також аргументовано піддається сумніву правомірність терміна «ЗО УНР», який, на думку вчених, є самоназвою, взятою до вжитку суто галицьким керівництвом (у документах Директорії чи Ради Народних Міністрів УНР таке формулювання не зустрічається). Зазначена юридична недосконалість актів об'єднання давала можливість обом сторонам самотійно діяти у зовнішньополітичному напрямі (с.202).

У першій половині 1919 р. ЗУНР переживала складні політичні й соціальні проблеми. Розглядаючи їх, автори відзначають, що «у середовищі української спільноти Галичини в процесі державотворення виник конфлікт соціальних інтересів», адже основна маса населення не відчула покращення у цій сфері. Крім того, мали місце випадки антиурядових збройних виступів військових частин. Спростовуючи інтерпретацію радянських істориків, які, наприклад, у Дрогобицькому повстанні 14 квітня 1919 р. бачили «апогей класової боротьби галицьких робітників проти "буржуазно-націоналістичного" уряду ЗУНР», автори доводять, що цей виступ мав не політичну, а соціально-економічну природу (с.212–215). Вельми доречним у «Нарисах...» став аналіз національної політики західноукраїнської влади, яка зуміла надати соціальну та гуманітарну підтримку мешканцям галицьких міст, забезпечити участь представників нацменшин у роботі міських рад та ін.

Важливе значення для розуміння долі революції має виклад про більшовицьку експансію в Україну, наслідком чого стало проголошення на її території у грудні 1917 р. радянської влади, джерелом якої був не український народ, а Раднарком РСФРР (с.263). Проте радянська республіка проіснувала недовго, оскільки австро-німецька армія витіснила більшовиків з української території. Наступна спроба встановлення більшовицького режиму в Україні припала на кінець 1918 – серпень 1919 рр. і пов'язана вона з наступом Червоної армії РСФРР. Незабаром більшовики сформували таку систему місцевої влади, яка, насаджуючи політику «диктатури пролетаріату», беззастережно виконувала накази Кремля і «виявилася занадто далекою від народу» (с.289). Науковці стверджують, що у 1919 р. російські більшовики розглядали Україну лише як джерело паливних і продовольчих ресурсів, а також життєвий простір для

створення нової імперії. Крім того, звідти розпочався «експорт» практики комуністичного будівництва. Як зазначається у праці, саме це дало поштовх до розгортання повстанського руху в Україні, викликало «могутні антибільшовицькі повстання, які, зрештою, і змели більшовицьку владу» (с.313).

Після перемог Червоної армії в Україні над денікінцями тут було відновлено радянську республіку і повторно запроваджено політику воєнного комунізму. Аналізуючи негативний досвід протистояння прихильників диктатури пролетаріату і антикомуністичних сил, автори книги роблять висновок, що на початку 1921 р. повстанський рух став останньою силою, яка продовжувала боротьбу з більшовиками (с.413). Це змусило їх піти на компроміс із селянством, що дозволило таким чином утвердити радянську владу в Україні, надавши їй, принаймні зовні, національних форм державності (с.414).

Ще однією великою темою наукової праці став вплив білого руху на події в Україні. В окремому розділі історики проаналізували взаємовідносини між цим рухом і Українською Державою 1918 р., встановлення в Наддніпрянщині денікінського режиму у серпні – жовтні 1919 р., спробу збройних сил генерала Петра Врангеля продовжити боротьбу з більшовизмом у 1920 р.

З'ясовуючи долю революційних і державотворчих процесів в Україні в контексті білого руху, автори «Нарисів...» доречно наголошують, що його ідеологія базувалася на загальноросійській державній ідеї, яка, природно, суперечила гаслам національних рухів народів Росії. Незалежність УНР російські білогвардійці сприйняли як «сепаратизм», що перешкоджав встановленню «великої, єдиної Росії». За гетьманату Павла Скоропадського вдалося досягти певної взаємодії з Військом Донським, схваленої Німеччиною. Що ж до Добровольчої армії, то з її командуванням мала місце прихована конфронтація. Хоча це й не стало перешкодою в наданні гетьманом допомоги російським офіцерам, які перебували на українській території. Після падіння гетьманату білий рух став в Україні однією з головних сил, що у ході громадянської війни змагалася за владу на її теренах (с.429). Автори наводять численні факти встановлення білогвардійського контролю над містами. Протилежні процеси відбувалися у селах, де розпочався масовий повстанський рух. Антиукраїнські заходи денікінського режиму викликали значне невдоволення серед українців. Соціальна і політична реставрація дореволюційних порядків у сфері аграрного й робітничого законодавства, ліквідація місцевого самоврядування і рад стали причинами антиденікінських виступів під соціальними і національними гаслами (с.443).

Опонент політики Антона Денікіна з білого табору генерал Петро Врангел, очоливши Збройні сили Півдня Росії, вніс певні зміни до своїх дій, зайнявся згуртуванням усіх російських антибільшовицьких сил. Моральна підтримка надавалася їй національним утворенням. У військовому сенсі білогвардійці уже не могли протистояти Червоній армії, що в підсумку і визначило їх поразку (с.458).

Автори двотомника достатньо повно відтворили історичну картину Української революції 1917–1921 рр. Однак існує ще низка питань, котрі можуть пояснити перебіг революційних подій у контексті світової історії. Сьогодні варто з'ясувати рівень феноменальності цієї події. Адже Мексиканська революція

1910–1917 рр., Ірландське «пасхальне» повстання 1916 р., Турецька війна за незалежність 1919–1923 рр. переконують у певній циклічності історичного процесу (за Карлом Ясперсом). В основі національних революцій на початку ХХ ст. лежала антиколоніальна ідеологія, яка проголошувала ідеї визволення народів та боротьбу проти імперій. Характерно, що найсуттєвішу роль у середовищі національних рухів відігравала етнічна концепція нації. Поряд із цим існують приклади поліетнічного формування національних держав у Центрально-Східній Європі – Чехословаччина та Королівство сербів, хорватів і словенців. В історії Української революції поєдналися аналогії з обома напрямками формування національних держав на початку ХХ ст. Тож розробка таких сюжетів може окреслити європейський та російський вимір тих подій.

Аналіз подій Першої світової війни на українських територіях може показати динаміку наростання соціального радикалізму й національної консолідації етнічних спільнот. Відтак включення Великої війни до парадигми Української революції має перспективне значення¹. Такий ракурс дозволить переорієнтувати дискурс революції до проблем соціальної історії, культурних конфліктів та співіснування різних лояльностей. Вивчення суспільного сприйняття й уявлень населення може підтвердити націєцентричну або показати іншу оптику Української революції.

Не менш важливим та амбітним завданням є розв'язання проблеми завершення революції, введення життя у правове поле, перехід суспільства до буденних, мирних форм існування, згасання пасіонарної енергії, що, на жаль, залишилося поза увагою дослідників. На наш погляд, таке масштабне академічне видання мало б завершуватися й відповідними, до глибини описаного матеріалу, висновками. Очевидно, це розуміли й автори, коли стверджували, що по закінченні праці «залишилось чимало великих і малих тем, які не вдалося розкрити як за браком часу, так і через жорстко визначений обсяг книги» (с.461).

Підсумовуючи, слід зазначити, що рецензоване видання є не лише цінним внеском у новітню історіографію проблеми, а й має стимулююче значення для розгортання подальших досліджень з історії Української революції 1917–1921 рр. Сподіваємося, що двотомник стане додатковим імпульсом у переосмисленні проблематики цієї епохальної події в напрямі дослідження долі людей і трансформацій різних влад, а також вивчення колоніального досвіду суспільства. Очевидно, що вихід третьої книги може стати завершальним акордом щодо розуміння сучасної парадигми Української революції.

Загалом підготовка і публікація праць такого ґатунку переконує у продуктивності колективної дослідницької діяльності, яку продемонстрували академічні вчені. Як видається, обидві книги «Нарисів історії Української революції 1917–1921 років» через певний час стануть класикою національної історіографії. «Habent sua fatta libelli», – як говорили давні римляни. І доля їх вічна.

¹ Szporluk R. The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States // Review. – 1978–1980. – Vol.XIV. – №37/38. – P.267–271; Грицак Я. Українська революція 1914–1923: нові інтерпретації // Україна модерна (Львів). – 1999. – Ч.2/3. – С.254–269.